

ІНДИКАЦІЯ СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІЧНИЙ БЛОК

В нинішніх умовах вирішення проблем, що склалися в галузі землекористування, неможливе без переходу до моделі стійкого розвитку. У відповідності з принципами Ріо-де-Жанейрської конференції слід розробити науково-обґрунтовану систему стійкого розвитку і для землекористування.

Розробка будь-якої наукової системи вимагає, крім іншого, визначення наукових принципів, побудови системи та показників, за допомогою яких можна визначити рівень її функціонування.

Сьогодні у світі розроблено й використовується в практичній діяльності близько 3 тисяч екологічних показників та індикаторів, причому більше 2/3 із них є частковими екологічними показниками. Існування настільки значної кількості екологічних параметрів потребує їх відповідної класифікації для більш цілеспрямованого й ефективного використання показників та індикаторів при виявленні й вирішенні певного кола екологічних завдань.

Останні дослідження індикації стійкості сільськогосподарського землекористування за різними методичними підходами датовані 2005 та 2009 роками. Дані потребують оновлення та єдиного підходу до побудови моделі: можливість здійснювати спостереження за розвитком землекористування, визначити рівень його стійкості та індикацію цього процесу в часі та динаміці.

Ще донедавна Україна посідала чільне місце серед країн світу за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Наприкінці 90-х років Україна вперше в історії отримала валовий збір зерна, який перевищував 50 млн тон. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування і відповідному науковому та ресурсному наповненні сільське господарство нашої держави спроможне забезпечити продуктами харчування 140-145 млн чол. Натомість за результатами господарювання 2013 року рівень самозабезпеченості основними видами продовольства (виробництво до внутрішнього використання на території України) перевищував стовідсотковий бар'єр по зерновим, по молоку, по яйцях та по овочах, а по м'ясу, картоплі та плодам був нижчим від ста. Це свідчить про те, що великі потенційні можливості України щодо залучення земельних ресурсів для використання в галузях економіки і, передусім, у сільському господарстві та подоланні на цій основі системної економічної кризи не використовуються. Використання земельних ресурсів нині носить економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування. Наслідком цього є зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Дослідження частки сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості показали, що значення зазначеного показника постійно зменшувалось – з 24,5% у 1985 році до 7,6% у 2007 році, тобто питома вага сільського господарства зменшилась на 16,9 пунктів (табл. 1).

Таблиця 1 Сільське господарство, мисливство та лісове господарство в економіці

Показники	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 рік +,- до 2000 року
Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (до попереднього року), %	131,9	120,9	116,9	117,0	106,8	99,7	-32,2
Частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному обсязі валової доданої вартості, %	16,7	10,4	8,4	9,4	9,0	9,9	-6,8
Землевіддача, грн/грн	0,16	0,28	0,39	0,54	0,56	0,65	+0,49

Джерело: розраховано автором

При цьому сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, визначений у % до значень попереднього року, найменшим був у 2002 році (102,5), а після цього постійно зростав і в 2007 році склав вже 134,7%. Тобто рівень витрат на виробництво продукції сільського господарства зростає при зменшенні її частки в сукупному обсязі валової доданої вартості.

Позитивним є збільшення землевіддачі – з 0,16 до 0,65 грн/грн однак, в умовах, коли вартість землі визначається як грошова оцінка 1996 року, проіндексована на коефіцієнт інфляції, не можна сподіватися на високу об'єктивність такого індикатора.

Позитивною динамікою відзначається також інвестування сільськогосподарського виробництва. Так з 2001 року обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства зріс з 1552 до 19059 млн грн в 2013

році. В результаті, обсяг інвестицій в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в 2013 році склав 421,23 грн, що вдесятеро перевищує показник 2001 року. При цьому прямі іноземні інвестиції в сільське господарство в 2013 році становили 6708,5 млн грн, що в шістнадцять разів перевищує дані 2001 року.

Однак позитивні зрушення щодо інвестування не дали бажаного результату. Порівняно з 1985 роком у 2013 році індекс продукції сільського господарства знизився на 6,6 пункти і склав 93,4%. Проте, слід відмітити, що з 2000 року рівень показника зростає.

Індекс продукції рослинництва порівняно з 1985 роком у 2013 році зріс на 21,9 в.п. і був вищим, ніж по всій продукції сільського господарства, на 28,5 в.п. Протягом досліджуваного періоду індекс продукції рослинництва відносно 1985 року був нижчим від 100% (крім 1991 року), а починаючи з 2011 року відмічається приріст показника.

Індекс продукції тваринництва порівняно з 1985 роком у 2013 році знизився на 40,5 в.п. і склав 59,5%, що на 11 пунктів нижче, ніж по всій продукції сільського господарства та 62,4 в.п. нижче, ніж індекс продукції рослинництва. Індекс продукції тваринництва був нижчим від 100% усі роки дослідження.

Показник виходу валової продукції сільського господарства (в порівняльних цінах 2010 року) в розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь протягом 1990-2013 років постійно зменшувався і лише з 2011 року почав збільшуватися, але так і не досяг рівня 1990 року. Порівняно з 1990 роком у 2013 році показник знизився з 683,5 тис. грн до 558,9 тис. грн, або на 18,2%.

Показник виходу продукції рослинництва на 100 гектарів сільськогосподарських угідь у 2013 році порівняно з 1990 роком він зріс з 351,7 до 388,8 тис. грн, тобто – на 10,6%. Натомість вихід продукції тваринництва в розрахунку на 100 гектарів сільськогосподарських угідь у 2013 році проти 1990 року знизився на 48,7%: з 331,8 до 170,1 тис. грн.

Продуктивність худоби та птиці у господарствах усіх категорій за період з 1985 по 1995 рік зменшувалась, а потім зростала. В 2013 році порівняно з 1990 роком середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, зросли на 77 г або 17,9 %; середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі – на 245 г або 107,0 %; Середній річний удій молока від однієї корови – на 1583 кг або 55,3 %; середня річна несучість курей-несучок зросла порівняно з 1990 роком з 214 до 285 штук на курку-несучку (на 35,1 %).

Проте, зовсім інші висновки про ефективність використання земельних угідь щодо виробництва продукції тваринництва матимемо, якщо порівняти в динаміці показники виходу тваринницької продукції в розрахунку на 100 га сільгоспугідь. Так, порівняно з 1990 роком в 2013 році в розрахунку на 100 сільгоспугідь було отримано на 57,1 % менше молока, на 80,3 % яловичини, на 89,3 % вовни; в розрахунку на 100 га ріллі – на 51,2 % свинини; і лише показники виходу в розрахунку на 100 га посівів зернових яєць та м'яса птиці зросли – відповідно на 8,3 та 48,4 %.

Урожайність найбільш видів сільськогосподарських культур за період з 1990 по 2013 рік зросла, навіть по окремих кормових культурах: крім кормових коренеплодів, культурних пасовищ, однорічних та багаторічних трав. Разом з тим слід відмітити, що валові збори по всій групі кормових за досліджуваний період були меншими від рівня 1990 року, так само, як і по цукровому буряку. Відносно інших сільськогосподарських культур можемо зазначити, що валові збори зернових лише в 2011 та 2013 роках перевищили 1990 рік, баштанних – в 2012 та 2013 роках. Набагато краща ситуація по групі олійних культур (валові збори постійно вищі від базового року) та овочам (починаючи з 2005 року валові збори вищі від базового року).

Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств, а також виробництва продукції рослинництва і тваринництва за період з 1990 по 2013 роки значно змінювався. У 1990 році рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств становив 42,6%, а з 1998 по 2000 роки взагалі було отримано збиток. Постійної тенденції не відмічено – показник як зростає, так і зменшувався, але рівня 1990 року за двадцять чотири роки було досягнуто і перевищено лише у 1992, 1993 та 1994 роках.

Практично аналогічна картина спостерігалася з динамікою рентабельності виробництва продукції рослинництва і тваринництва, хоча фактична рентабельність виробництва тваринницької продукції була значно нижчою, ніж продукції рослинництва. Так, у 1990 році рентабельність виробництва продукції рослинництва становила 98,3%, а тваринництва 22,2%, або в 4,4 разів була меншою. Найнижчий рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва протягом 2000-2013 років зафіксовано в 1998 році (-3,3 %), в той час, як в галузі тваринництва збитковими були з усіх 1995 по 2004 роки, а також 2006 та 2007 роки. Слід зазначити, що в 2013 році вперше, починаючи з 1990 року, рівень рентабельності у тваринництві перевищив даний показник по рослинництву – на 0,2 в.п.

Таким чином, рівень рентабельності в сільськогосподарських підприємствах в 2013 році порівняно з 1990 роком знизився на 31,4 в.п., в тому числі в галузі рослинництва – на 87,2 в.п., в галузі тваринництва – на 10,9 в.п.

Індекси продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах розраховані до базового 1990 року. Починаючи з 2004 року індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах почав зростати і в 2013 році склав 399,3 %, в тому числі в рослинництві – 339,5%, в тваринництві – 481,2%. Офіційна статистика по наведених даних, особливо по тваринництву, викликає сумнів, оскільки більшість показників ефективності і натуральних, і вартісних в сільськогосподарських підприємствах погіршилися.

Вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств зросла з 96624 млн грн в 2000 році до

151833 млн грн в 2013 році, тобто на 57,1 %. Разом з тим, коефіцієнт зносу основних засобів сільського господарства у 2013 році складає 35,4 % і є найгіршим серед усіх видів економічної діяльності.

Знижуються у сільськогосподарських підприємствах енергетичні потужності. Якщо в 1990 році вони становили 108,1 млн кВт, то в 2013 році – 43,2 млн кВт, тобто зменшилися на 60,0 %. Починаючи з 1995 року зниження показника відбувалось постійно. Аналогічна картина спостерігається і в розрахунку енергетичних потужностей на 100 га посівної площі. В 1990 році на 100 га посівної площі припадало 356 кВт, а в 2013 році – 218 кВт, тобто на 38,8 % менше.

Підводячи підсумок проведеної індикації економічного стану розвитку землекористування в Україні, можна зробити такі висновки:

1) за роки перебування агропромислового сектора економіки частка сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості постійно зменшується, не зважаючи на збільшення інвестицій в основний капітал сільського господарства;

2) постійно зменшується виробництво сільськогосподарської продукції, особливо галузі тваринництва;

3) катастрофічно знижується продуктивність рослинництва і тваринництва, про що свідчить зниження врожайності більшості сільськогосподарських культур і хоча продуктивність тварин дещо зросла, в розрахунку на використовувану площу земельних угідь показники погіршуються;

4) як наслідок низького рівня ефективності землекористування знижується рентабельність сільськогосподарських підприємств;

5) постійно знижується забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами, що свідчить про відсутність у переважної більшості господарств новітніх технологій виробництва продукції;

6) зниження енергетичних потужностей сільськогосподарських підприємств як в цілому, так і в розрахунку на 100 га посівної площі свідчить, що енергоозброєність праці в сільському господарстві вкрай низька. В умовах застосування передових технологій такі показники можна було б вважати досягненням, проте в сучасних умовах це свідчить про нерозвиненість технічної бази сільськогосподарських підприємств;

7) індикація економічного стану розвитку землекористування в Україні свідчить, що воно не відповідає вимогам стійкого розвитку.

Відомості про автора

ПІБ – Котикова Олена Іванівна;

Наукове звання – доктор економічних наук;

Посада – завідувача кафедрою економіки підприємств Миколаївського національного аграрного університету;

Наукові інтереси – сталий розвиток сільськогосподарського землекористування;

Телефон: 099-293-03-63

E-mail: kotikova@i.ua